

O religioznom i kulturnom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Krajskoj god. 1371—1496 s osobitim obzirom na područje današnje Slovenije.

Napisao sreski rabin **Dr. Hinko Schulsinger.**

III. *)

Rob izvan svoga kvarta, bio je Jevrejin u getu punopravan građanin, koji nije imao samo svoje sopstveno opštinsko uređenje, nego je i u socijalnom i privatnom odnosu mogao da živi ne sputan u smislu tradicije.

Kuće, u kojima su oboitali Jevreji, bile su obično njihovo vlasništvo (T 336). Ako je koja kuća pripadala nekolicini vlasnika, oni su imali ista prava i morali su sve izdatke oko njenog održavanja zajednički da podnose. Efektivna podela mogla se izvršiti samo u potpunoj saglasnosti svih vlasnika, koji su dolazili u obzir. Obično je i posle izvršene podele pregrada smatrana zajedničkom svojinom svih vlasnika (T 337). Najveći broj kuća u jevrejskom kvartu bile su od drveta; međutim bilo je i takvih, koje su bile zidane od kamena i cigalja i imale doksate i balkone (ib.; M. 8). Kuće su bile podeljene u letnja i zimska odelenja (בית החורף בית הקיץ) (T 106, 251). U zimskom odelenju stajalo je ognjište, koje je služilo za kuvanje i loženje kao i za čuvanje jela za Subotu (T 65, 66). Na selu su se tada samo u retkim slučajevima upotrebljavala staklena okna; u mesto njih služila je hartija, koja se lepila za okvir od prozora (T 117, P 149, 186). Vrata i kapije bile su noću dobro zatvorene. Od nameštaja, kao kreveti, stolovi, ormani, stolice i klupe pominju se često u našim izvorima (T 67, 251, 333 i na dr. m.). Nije potrebno napomenuti, da je u jevrejskom kvartu bilo i otvorenih dućana, gde su se kupovale nužne životne namirnice kao i druge potrebe (T 315).

Ako se obično i nije mnogo polagalo na nameštaj, u toliko se veća pažnja obraćala na odelo; i često je Jevrejima prebacivano zbog njihove luksuzne nošnje (Vidi II. Almanah S. 60). U svakodnevnom životu nosile su žene osim običnih haljina i suknje (žipone) od platna i prsluke sa vunenim rukavima (T 296). Žene su glave pokrivalale velom, koji su prale inoverke (T 152). Muškarci su zimi nosili krzna i glavu pokrivali mitrom (kapom), pod čijim vrhom obično se čuvao norac (מחנה הממרון; מפת ציפפיל T 69). Leti su se nosili i slamni šeširi, i ako se to nije sviđalo

*) Vidi uvod, I. i II. deo u Jeverjskom Almanahu IV. god. 128 str.

rabinima (T 9). Pri obedu sedeli su otmeniji pod mitrom (L. J. II, 36) i nosili, osobito stari rabini, svilene ogrtače (L. J. II, 44). Pri svetkovinama žene su nosile često haljine protkane zlatom i srmom i urešene dragim kamenjem (T 320, 213). Neke su od njih nosile skupocene grivne, koje su vredele 3 sakuka – 15 bečkih funti, i opasače u vrednosti od 20 funti (P 200). Kopča na opasaču bila je od srebra; ona je služila kao ukras, a možda i kao simbol čednosti (T 210, 309; M Nr. 84; Cant. 4, 12). Roditelji su darivali na dan svadbe svoje kćeri dragim kamenjem i biserom; na venčanju su neveste nosili venac (קריענצל) i veg (צעיף) (T 320, P 74, 226). I muškarci su nosili nakit, kao prstinje i opasač. Ni sam Isserlein nije prezirao ovaj ukras, pa ni svilenu odeždu, koju je dobijao od svojih sinova (L. J. I. 33; II. 61). Za vreme službe Božje bio je takođe običaj da se nose svileni ogrtači (טליתים). Isserlein navodi, da je jedan od njegovih učitelja nosio svileni talet, koji je na tri ugla imao svilene kićanke a na četvrtom uglu vunenu (ציצית).

On je takođe video u Beču i Kremsu da su ljudi u sinagogama nosili taletim od kostreti; njih su nabavljali pojedini članovi opštine ili sirotinjske blagajne za došljake. Kićanke na ovim taletima bile su od vune. On lično nosio je o praznicima prsni talet od damasta (T 44; L. J. 1, 8).

Otvori za cicit na nekim taletima bili su oivičeni zelenom ili crvenom svilom (T 44). Na dan venčanja mladoženja je dobijao talet i svečano ruho. Međutim je Isserlein davao svojim sinovima, kada su išli na venčanje, samo haljine koje su bile izrađene u njegovoj kući (L. J. II. 61, 62). U oči je padao i luksuz, koji je vladao u sinagogama. Zavesa (פריכה) pred svetištem bila je, učvršćena za zlatne ili srebrne šipke, Subotom i o praznicima od skupocene materije u boji, a za Neila na Dan Izmirenja od bele svile (P 225; T 68). Seferi, iz kojih se Subotom ili o praznicima čitalo, imali su svoje veštački ukrašene ogrtače, o kojima su visile zlatne ili srebrne ploče, (טטין פחים) (P 225). Svaki je Jevrejin bio radostan kada je mogao što da doprinese za održanje sinagoge; isto tako i žene, koje su za ulepšavanje službe Božje i u slavu Tore darivale ogrtače za sefere, ogrtače (כהונה) i zastavice (מפיה), protkane zlatom i srebrom, koje su same izrađivale (T 373).

Preko cele nedelje Jevrejin nije mnogo polagao na jelo i piće; ali čim je dolazio petak ili dan pred kakav praznik, činile su se velike pripreme, da se Subota ili praznik dočeka kao kakav otmen gost. Onda se nije oskudevalo ni u jelu ni u piću; najbolje vrste riba, kuvane ili sušene na dimu, servirane su na skupocenim poslužavnicima, isto tako razne zakuske, pastete (שלישן), pomešane vinom i drugim pićima, pa i kljukani golubovi, kokoške i guske (T 53, 55, 57, 161; L. J. II. 61). Spremanje, i danas tako poznatog, šoleta (צאלנט) bilo je već tada obligatno, jer su se jela određena zu Subotu zimi vrlo retko podgrevala

(T 66). U austriskim zemljama postojala je jedna odlična vrsta «mađarskih jabuka» (תפוחים הונגרים), koje su se kuvale za zimu; to se činilo i sa trešnjama i višnjama, kojih je bilo u onim predelima u izobilju (T 172). Od višanja, pomešane medom i začini, spravljen je sirup (לטווירנא) i neka vrsta marmelade, koja se prodavala na Erev Pesah (T 29; L. J. I. 85). Pored drugih kolača bio je i jedan, koji se sastojao iz variva, meda i šećera, i koji se za Pesah nije morao iznositi iz kuće pošto nije smatran za hamec (119). Kao marburški specialitet smatrao se i neki burek s mesom prevučen korom od testa, koji se zimi spravlja u petak rano u zoru (L. J. II. 47). Pored obične količine macot opštinska uprava davala je da se ispeča za seder još 9 komada, za slučaj ako bi koji od članova opštine posumnjao da njegova macot ne odgovara potpuno propisima (L. J. I. 85). U ono vreme imao je svaki Jevrejin svoju furunu, u kojoj je pekao hleb za svoj dom. Hleb, koji nije bio pečen od Jevrejina, jeo se samo u krajnjem slučaju (L. J. II. 132).

Upotreba vina bila je značajna, jer se vino pilo uza sva jela, pa i uz doručak (T 31). Za ritualne svrhe nabavljane su najbolje vrste (T 34, 202, 203, 204, 205. Vidi I. Alm. Š. 109). Da se vino nije štedilo, vidi se iz ovih reči R. Ozera iz Šlezije, bivšeg učitelja Isserleinovog: «Kada bih imao sve ono vino, što se u Austriji prosipa na zemlja prilikom abdala, imao bih da pijem celu godinu». Isserlein je prosipao samo malo, dok su parnasim obično prolivali mnogo (L. J. I. 57, 58). Jedna vrsta vina, uvedena u Austriju iz Nemačke, upotrebljavala se u mnogim jevrejskim kućama, čak i na Pesah, i ako je to oficijelno bilo zabranjeno kako od samog Isserleina tako i od njegovih predhodnika (P. 165).

Jedna od posledica religioznog i kulturnog života bila je i ta, što su se Jevreji izvežbali u proizvodnji nekih artikala. Tako su šili, vezli, crtali, bavili se živopisom, a imali su i za druge grane umetnosti smisla i razumevanja (T 112). Prilikom svečanosti pilo se iz srebrnih i staklenih krčaga, koji su bili ukrašeni urezanim ili obojenim figurama (T 132; P 151). Lojanice i voštanice spravljenе su u kući, isto tako i mastilo, za čije se proizvođenje upotrebljavalo; sišarke Vitriol (גליצן שטיין) i pivo (T 167, 129). Među Jevrejima bilo je i takvih, koji su bili vrlo vešti u dresiranju pasa, medveda i drugih životinja, kao i u obučavanju ptica pevačica. Dresirane medvede vodili su na lancu radi zabavljanja dece (P 105; L. J. I. 39; T 178).

Veliku usavršenost u svome poslu stekao je i pisac Tore (ציפּר). On je izrađivao takode i sva jevrejska dokumenta, manuskripte i kodekse koji su se upotrebljavali. I pošto je popravljjanje knjiga bilo skopčano sa velikim trudom i izdacima, to su samo bogataši mogli da ih nabave. Zbog velike vrednosti, koju su imale, Jevreji su mnogo čuvali svoje knjige. Preko nedelje obično se molilo Bogu napamet, i samo Subotom i o praznicima

upotrebljavali su se molitvenici (T 17). Opštinska uprava je sa velikom pažnjom vršila nabavku svetih knjiga (ספרים). Svaka je sinagoga imala svoje sefere, Pet Mojsijevih knjiga (הימשים) i molitvenike za praznike (מחזורים). Subotom i o praznicima recitovane su mnoge himne (זמירות) i slavopoji (פיוטים) (T 73). Odeljci iz knjige o prorocima, određeni za čitanje (הפטורות) nalazili su se obično po redu u jednom kodeksu (קונטרס), a odeljak koji se čitao bio je već ranije obeležen (T 19; P 94; L. J. I. 53). O jednom prazničnom molitveniku piše u L. J. I. 132: «U Austriji je postojao jedan lep Mahsor sa komentarima, koji je iz Beča dospeo u predeo gornje Rajne, gde je iz njega čitao Gaon naš učitelj Jakob Weil samo o velikim praznicima, i tada je unosio u njega svoje talmuske i ritualne novine i svoj osobiti način čitanja. Ovaj je Mahsor docnije vraćen u Austriju, gde je Gaon čitao naš učitelj Isserlein, pa je i on svoje novine unosio u njega. Kada je pak ulmska opština moga rodaka, svoga hazana, po imenu Möln, poslala caru u Neustadt, pokazao sam mu ja tom prilikom onaj Mahzor, i on je tada iz njega ispisao sve ono što mu se učinilo novo u stvari obreda». (Po Kraussu S. 161, ovaj Mahzor treba da je iz Ulma iz godine 1450., o kojem Zunz, Ritus p. 70, primećuje, da se nalazi u Parmi, de Rossi Nr. 653). Da su u ono vreme rabini unosili u rukopisna dela svoje lične primedbe, vidi se iz jednog Sidura (molitvenika), koji je sadržavao jednu astalsku molitvu, revidiranu od samog Isserleina (L. J. I. 37).

Najvažnija mesta u molitveniku bila su obično istaknuta dvostrukom jotom sa horizontalnom vav preko njih (יִוָּ) ili samo dvostrukom jotom ili dvostrukom vav (P 171). Kakvu su vrednost imale tada jevrejske knjige vidi se po tome, što je kralj Ladislav godine 1455. zahtevao od cara Fridriha III. skupocene jevrejske knjige, koje su bile poreklom iz Beča i koštale preko 3000 forinta. (Quellen zur Gesch. Stadt Wien S. 32. Anm. 13. Uporedi Kraussa S. 160.)

Prilikom pljačkanja odnešeno je osim zlata i srebra još i knjiga, pošto su se mogle vrlo dobro prodati, jer su bili skupe (P. 69). Ali su i izgnanici odnosili rado sa sobom svoje knjige, jer su im bile dragocenije od ostalih blaga, zbog kojih su često bili proganjani. Kako Krauss nagada (S. 164) tako je jedan spis Isserleinov, prepisan od njegovog učenika Mojsija ben Eleazar ha-Levi Minza usled progonstva Jevreja iz Štajerske, Koruške i Kranjske godine 1496. prenet u Parmu (Kodeks de Rossi Nr. 1263). Pa i u prkos tome, što je nabavljanje knjiga bilo onda skopčano sa velikim trudom kao i sa velikim troškovima, gledao je svaki, iole imućniji otac porodice, da nabavi jevrejske knjige, koje su docnije nasleđivali sinovi, ili su ih kćeri dobijale u miraz (T 321, P 62).

Ali imati svoju biblioteku bilo je mnogo važnije za rabinera nego za privatnog čoveka. Isserlein je nazivao svoje knjige svo-

jim «oružjem» (כלי מלחמה), bez kojih je bio nemoćan na bojištu halahe (P 138). Od jevrejskih knjiga, koje je sadržavala knjižnica Isserleina, ali koji danas više ne postoje ili se vrlo teško mogu naći, navodi on ove: Hilehot Nida od njegovog strica Aron Blümel-a, mučenika bečke Gezere (P 132); jedan odeljak odluka r. Salmana Kitzingena iz Ulma, koji je u aferi Seligmann Oppenheim-a (1455—56) igrao neku ulogu (P 169); jedan komentar traktata Taharot od r. I. Symphont-a (možda je on identičan sa talmudistom r. Isaak ben Malki-Zedek iz grčko-apuljske varoši Siponte (Manfredonia), koji se doselio u Salerno i napisao docnije jedan komentar za sve propise Mišne; vidi Grätz, knj. 6. S. 204); knjigu «Minhagim» od Abraham Klausnera, po kojoj su tada o praznicima upotrebljavani obredi za molitvu (P 117; uporedi Kraussa S. 47 ff.). Iz jednoga mesta (P 172) vidi se dalje, da se Isserlein, prilikom donošenja jedne važne odluke, koristio sa 6 primeraka Sefer Mizvot Gadol (סמ"ג) od Mojsija iz Concy-a, od kojih su se njegov lični egzemplar i drugi jedan razlikovali u tumačenju. Da bi utvrdio kako se piše mesec Kislev, pregledao je tri razna targum-izdanja malih proroka i našao samo u jednom reč ispisanu bez «jota» (T 233). Naposljetku pominje Isserlein i neku zbirku (Kobez), koja potiče od Rabi Mandila, oca Rabi Mošea iz Hala, kao i jedno delo, koje je sadržavalo raspravu o molitvi keduša (T 8; P 138). Ali pada u oči, da u svojoj knjižnici Isserlein nije imao ni jedan primerak Or-Sarua-Gadol, nego je bio prinuđen da putuje u Marburg da bi se uverio o jednoj važnoj odluci slavnoga pisca (P 11; 112; L. J. II. 14; uporedi I. Alm. S. 110).

Iz same okolnosti, što su se Jevreji u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj bavili prodajom knjiga profane sadržine, kao i materijala za pisanje, i to u velikoj meri, može se s pravom zaključiti, da su i prepisivali ta dela i sami spravljali razne vrste pergamenta, mastila i pera (P 27 = L. J. II. 13; P 112 = L. J. II. 14; T. 129; uporedi I. Alm. S. 110).

Iz sudskih odluka može se videti takođe, da su tok sudskih pretresa, kao i iskazi svedoka i donete presude obično unošene u zapisnik, i da su ova akta, prema potrebi, dostavljana od jednog suda drugome. Kako se u takvim slučajevima postupalo vidi se iz ovog saopštenja Isserleinovog: «U pitanju braka žene, čiji je muž umro neizvesnom smrću, bio je potreban sud nekoliko rabina. Tako je ženin brat, koji je stanovao u «našim» pokrajinama, doveo sa sobom Rabi Semleina i navaljivao na mene, da mu oslobodim sestru živog udovanja. Ali kako se ja nisam mogao da odlučim ni za zabranu, ni za razrešnicu, to je on zahtevao od mene prepis iskaza svedoka, prvoga pisma R. Elie, kao i sopstvenoga pisara i pisma R. Elie iz Praga, pa je onda zamolio R. Eliu, da ponesu zajedno ova dokumenta u zemlju «Loes» (Italiju), nadajući se, da će se tamo naći ljudi, koji će dozvoliti drugi brak. I zaista našao je on takva tri čoveka.

To su bili R. Moše iz Treviza, R. Jakob iz Padove i R. Semlein. Posle toga vratio se brat udovičin k meni sa aktima o razrešenju. I ako sam se ja i dalje držao neutralno, udovica se ipak udala u blizini Marburga, na osnovu dobivene razrešnice (P 221; uporedi Kraussa S. 162).

Pošto je veština lepoga pisanja bila postepeno prešla u poziv pisca Tore, čule su se još onda žalbe, da se samo sa teškom mukom mogu naći sposobni svedoci (עדי חתימה) za propisno potpisivanje razrešnice braka (גטין) (P 250). Međutim ove su se žalbe sigurno odnosile samo na te specijalne slučajeve, jer teško se mogao onda naći u nemačkim pokrajinama Jevrejín, koji ne bi bio vičan jevrejsko-nemačkom pismu i jeziku. Dok je naučni jezik među Jevrejima bio tada hebrejski, bilo je i takvih koji su potpuno vladali tadašnjim književnim nemačkim jezikom (Mittelhochdeutsch). O jevrejsko-nemačkim dijalektu, koji se tada govorio, nalazimo dokaze u raznim responsama, koje često iznose od reči do reči iskaze pred sudom (P 161, 122), dalje u raznim pismima (L. J. II. 20) i u obimnoj prevodilačkoj književnosti, koja je bila u prepisima rasprostranjena među nemačkim Jevrejima, još mnogo ranije nego što su se pojavile prve štampane knjige (Vidi Gudemann, Geschichte des Erziehungswesens).

U ovom odeljku napomenućemo još to, da je onda kod Jevreja bilo i vrlo veštih kamenorezaca, koji su tesali nadgrobnе spomenike (מצבתה) i rezali natpise na njima. Teško možemo pretpostaviti, da su Jevreji, davali svoje spomenike pieteta inovercima. Obično su ti spomenici bili od peščanika ili krečnjaka, od kojih su neki prkosili zubu vremena i održali se do današnjeg dana (Vidi: Grabschriften kod Baumgartena S. 60).

IV.

Uzajamni odnos stanovnika geta bio je obično prijateljski i miroljubiv, izuzev nekih zađevica, koje su se ovde onde raspaljivale, i čije se posledice nisu mogle ponekad lako izbrisati. U glavnome je jevrejski kraj bio slika jedne velike porodice, čiji su članovi, tesno vezani međusobno dubokim osećanjem solidarnosti, religioznom i nacionalnom svešću, da pripadaju jednoj zajednici, zajednički delili radosti i patnje života.

Uopšte vladalo je uverenje, da je širenje društvenosti bilo u stanju vrlo mnogo da doprinese jačanju životne volje u velikoj borbi za opstanak. Omladina muškoga pola zabavljala se Subotom i o praznicima trčanjem i skakanjem, što je po mišljenju nekih rabina dopušteno (T 61). Tome su često pridružene konjske trke i gimnastičke vežbe (B. Nr. 71). Omladina ženskoga pola uživala je u igri i pesmi. Međutim je Isserlein bio zabranio, da Subotom krštena lica sviraju u tamburu, jer bi devojke, raspoložene za igru, mogle da traže da im i pravi Jevrejín svira (L. J. I. 66). Isto je tako i Maharil (33 b; 39 b) bio zabranio, da

hrišćanin o praznicima baca kocku za Jevrejina, jer bi na taj način moglo stvarno doći do kockanja. Međutim je kartanje bilo dopušteno na Pesah, samo ne prva dva dana; tom prilikom nisu čak zabranjivane ni karte oblepljene testom (P 186). Radi gajenja društvenosti imali su običaj opštinski rabini da leti, uoči Subote posle večere, prošetaju sa časništvom opštine na obalu reke (T 1). Mnogi su se o praznicima zabavljali posmatrajući ribe (M. S. 33a); drugi su se opet sastajali posle službe Božje, da razgovaraju o dnevnim događajima i o politici. U svakoj opštini bilo je iskusnih ljudi i veštih govornika, koji su rado i sa pažnjom slušani (T 61; P 155).

Ali do pravog izražaja dolazilo je druželjublje na prvom mestu u porodici i prilikom radosnih porodičnih događaja. Svaka se porodica radovala Subotom i o praznicima da ima gosta (אירח) za stolom (T 72). To se osobito dešavalo obe večeri sedera, kada su rabini i ugledne ličnosti u opštini pozivali na seder svoje prijatelje i poznanike (T 128). Praznična radost bila je isto tako velika i o prazniku Sukot. Bavljenje u kolibi (סוכה) vršilo se tada još u prvobitnom tradicionalnom smislu; pri povoljnom vremenu spavalo se u kolibi svih sedam noći (T 92). Vrhunac jevrejskog veselja obično bi se dostigao na dan Purima. Odmah posle molitve Minha otpočela bi gozba, koja bi trajala duboko u noć (T 110). Tom prilikom dopuštane su razne šale i lakrdije. Učenici (בתיורים) su obično jedan drugome krišom uzimali poklone, koje su dobijali od članova opštine. Ovo se međutim nije smatralo krađom, jer se obično vršilo u veselom raspoloženju i svečanom nestašluku (na ist. m.). A ni na sirotinju se nije zaboravljalo. Nju su darivali novcem, jelom i pićem, pa i odelom i posteljinim stvarima (T 111). Osim toga svaki iole imućniji Jevrej stavljao je opštini na raspoloženje određenu količinu vina i riba, da se podeli opštinskom činovništvu (L. J. II. 158).

U svetle trenutke života u getu spadali su radosni događaji u porodici, koji su naizmenično nastupali. Kada bi se rodio sin, osmoga dana vršilo se obrezanje (ברית מילה) u vrlo srećanom raspoloženju. Uvođenje u savez Avramov vršilo se u sinagozi (P 81; L. J. I. 27, 28); svečani sto (סעודה), na kojem su obično servirana samo jela s mesom, bio je postavljen u kući porodilje (T 159). Isto se zbivalo i prilikom otkupa muškog deteta-prvenca (פדיון הבן) 31. dana njegova života.

Kada bi roditelji doživeli da svoje dete na vreme i srećno ožene, svadba bi bila jedna od najvećih svečanosti u jevrejskom životu (T 241).

Zbliženje dveju porodica u cilju sklapanja braka vršio je obično provodadžija (שרבן), koji je imao prava da primi proviziju tek posle sklopljenog braka (P 85). Bogati roditelji trudili su se da dobiju za svoju kćer kakvog vrloug i izučenog mladića (בחר) iz kakve poznate talmudske škole (ישיבה), koji je i posle

venčanja ostajao kod kuće, gde je bio snabdeven svima potrebama, da bi još nekoliko godina mogao izučavati Toru (T 317; 215). Oba supružnika dobila su miraz (כְּרוּמִיָּה) od svojih roditelja (T 300). Za devojkicu bio je utvrđen miraz od 400 bečkih funti, a za udovicu miraz od 200 funti. Ako bi se kakav imućniji stariji čovek oženio kojom sirotom devojkicom, obezbedio bi se njoj iznos od 50—60 funti, za slučaj da muž umre još za ženina života (T 229). Odnosno vraćanja miraza i nakita u slučaju da žena umre u prvoj ili drugoj godini braka, u austriskim pokrajinama nisu postojali naročiti propisi. Kod svakog pojedinačnog slučaja stvar bi se uredila prema prilikama (T 321).

Venčanje (חֻפּוּת) se obavljalo obično petkom posle molitve Mincha (T 157). U Subotu jutrom izvodili su mladoženju u sinagogu, gde mu je učinjena naročita počast u haftora (Isaja 61, 10—11) (P 94). Svadbena ručak započeo bi odmah posle Musaf, i trajao je do zore (T 7). Ako bi mlada bila maloletna, venčanje bi se obično održalo izvan varoši (P 33). Moguće da je razlog zato bio što su se želele bukvalno ispuniti reči u Talmudu: «בִּצְאָה» Izadji i primi svoji «Kidušin» (darove). U ovakvim slučajevima mirazom bi upravljali rodjaci (T 300). Venčanje maloletne dece u ono vreme nije bilo retko. Desilo se, da je jedna žena umrla i ostavila mužu desetogodišnju devojčicu. Kako je međutim morao otac da ide na daleki put, ostavio je kćer kod jednog svog prijatelja. Ovaj nije znao ništa pametnije da uradi nego da devojčicu odmah posle odlaska očevog uda za jednog mladića, koji je posle venčanja i sam otputovao i vratio se tek posle tri godine. Za to vreme bio se vratio s puta i otac. Naljučen zbog svega što se desilo, nije hteo da da svoj pristanak, nego je zahtevao da se brak poništi, i ako je mladić i dalje smatrao da je brak u važnosti (T 208). Maloletna devojčica postajala bi i suviše lako svojina čovekova; u toliko se teže mogla udavati udovica, naročito posle smrti drugoga muža, jer je narod bio u tom pogledu vrlo sujeveren. Međutim mnogi nisu održavali ovaj običaj; a neki čak ni onda, kada je drugi muž umro usled kakve epidemije, te je bio u gezera ubijen ili spaljen (T 211).

Bračni život bio je obično prislan i čedan. Muž je postupao sa svojom suprugom nežno i pažljivo. Kada je žena bila bolesna, muž bi je sam negovao i dvorio, bio bi stalno kod nje, i ako bi on mogao da pusti, da to drugi čini za njega (T 252). Ali je i žena isto tako pokazivala uvek najveću ljubav u vernost prema svome mužu i provodila jedan moralno-religiozan život. Za vreme progona, kada su i mnoge žene pogođene sudbinom bačene u zatvor i potom oslobođene, ni jedan rabin tada nije ni za trenutak u vrlinu i čednost tih žena posumnjao, nego im je dopuštao da produže svoj raniji bračni život (T 241; 242; 222 P 34). Isto tako srdačan bio je odnos između roditelja i dece. Roditelji su podnosili najveće žrtve, da vaspitaju svoju decu da budu dobri i valjani Jevreji i da im obezbede dobar život (T 277).

Bilo je istina i takvih slučajeva, gde su deca prezrivo gledala na dobročinstva svojih roditelja, i nisu im ukazavala dostojno poštovanje (P. 62). Ti su slučajevi bili retki, kao i oni, koji govore o razmiricama između mačehe i dece od prve žene, zbog čega se udovci nisu rado rešavali na drugi brak (T 263). Međutim nam oni crni dani pričaju i o događajima, kada moral žena nije stajao na najvišem stupnju (T 267; 352; 209; J. Weil RGA Nr. 22). Tako se desio slučaj, da je jedna žena bila uhapšena zbog krađe, pa je onda mučenjem priznala svoju krivicu. Ona bude osuđena na smrt. Međutim intervencijom opštine, i pošto je položena za nju jedna velika suma novca na ime otkupa, dobila je ona ponovo slobodu. Ali se više nije smela vratiti svome mužu, jer se sumnjalo, da se ona mogla podati u zatvoru apsandijama (P 96). Usled bračnih razmirica dolazilo sasvim prirodno i do ogovaranja, koja su imala strašne posledice za decu. Neka žena imenom Adah ogovarala je svoga muža, kako on nije pravi otac njenom detetu. Isserlein se zauzeo za muža, skupio nepobitne dokaze i utvrdio, da klevetnica nema prava da ospori legalnost detetu, pa je objavio: «Svaki onaj, koji nevino okleveta čoveka, imenom Peleg, i tako mu nanosi muku i bol, zaslužuje da ga ujede zmija, da bude vezan za stub (העלמיד) [u sudu] i da bude najstrožije kažnjen (P 37). Nije čudo ako je ovda-onda između mladih supružnika i starijih moralo doći do raspravljanja, pošto je zet stanovao u kući svoga tasta više godina, dok ne bi obezbedio svoju egzistenciju. Vrlo često ostao bi on tu i za uvek da vodi dalje radnju svoga tasta. Većito tutorstvo i stalna kontrola starijih nad mladima, davalo je povoda raznim rasprama i mutio odnos i za budućnost. Ponekad bi mržnja uhvatila tako duboko korena, da bi zet nagovorio tudinca, da upadne noću u stan i podkrade njegovog tasta (T 315), ili bi zet zapretio: ער זיל זיך טייפן אים זיין שווגר זיל אין זיין הויז גיך (da će se pokrstiti ako mu tašta uđe u kuću) (P 192). Iz ovog poslednjeg vidi se, da je u nekim narodnim slojevima jako bio oslabio odnos prema jevrejskoj religiji, jedno pod uplivom misionarskog rada, drugo usled učestalih progona. Inače se ne bi čule ovakve pretnje. I zaista, sudovi su tada imali da rešavaju i o nekim slučajevima pokrštanjanja. Tako je neki sveštenik venčao jednog hrišćanina sa jednom pokrštenom Jevrejkom. Posle 2—3 godine bračnog života žena se pokajala, vratila se Jevrejstvu i udala za Jevrejina. Isserlein je smatrao ovaj drugi brak zakonitim, jer kršteni prilikom venčanja nije mislio na jevrejski akt sklapanja braka, nego je samo hteo da spreči ženu da se ne uda za drugoga (T 209).

Ako bi žena, još za vreme dok je u braku, prešla u hrišćanstvo, muž je bio primoran po postupku, koji je u ono vreme važio u Austriji i njenim susednim zemljama, da uputi ženi po glasniku razrešnicu, za slučaj ako bi se ona docnije htela vratiti Jevrejstvu (T 237, 256—44, 219). Mnogo je komplikovanije bilo međutim, kada bi kakav pokršteni hteo da pošalje razrešnicu za

razvod braka svojoj ženi, koja je bila ostala Jevrejka. Pošto je to bilo moguće izvesti samo silom, to da bi žena ponova došla do svoje slobode, morao je plan biti mudro prosuđen, da ne bi mužu ostaviti mesta čak ni u duši da trgne reč. Pokršteni je morao zato prvo da ovlasti glasnika, da primi raznešnicu za njegovu ženu, i tek zatim da ga ovlasti da istu preda njegovoj ženi. Inače bi on mogao da poništi u svojoj duši misiju glasnika, čime bi opet osujetio razvod braka.

Isserlein je međutim postupao obrnutim redom, i pritom zaklinjao pokrštenjaka svim kletvama Tore, da ostane pri svojoj prvobitnoj odluci (T 328; P 42, 43). Ovu meru primenio je Isserlein i kod jednog renegata, koji je kao Jevrejin imao poziv pisca Tore (טרופר), te poznavao prilično jevrejske propise za razvod braka (T 237). Izostavljanje mesta rođenja i stanovanja u razvodnom pismu Isserlein je obrazložavao time, što su Jevreji usled raznih progona lutali bez postojbine i tako bili u nemogućnosti da se na sigurnom mestu nastane (T 142). Ubeležavanje reka u razvodnom pismu, vršeno je po mišljenju Isserleinovom, samo da bi se izbegle greške (P 142). Uništenje razvodnog pisma posle izvršene predaje Isserlein je izvodio iz jedne Gesere, po kojoj se morao uništiti svaki trag jednog jevrejsko-religioznog akta, da se ne bi zbog njega moralo ispaštati smrću (P 40).

Premda se mnogo pazilo prilikom predaje razvodnog pisma, ipak su se često potkradale greške u tekstu, koje su se primećivale tek za vreme predaje, i one su izazivale razna mišljenja među naučnicima. Tako je neki get pogrešno obeležen godinom 5017 umesto godinom 5217; broj 200 (בארה"ב) bio je pogrešno izostavljen (P 11, 19). Neki čovek imenom Jekutiel, trgovac, predao je svojoj ženi get u Trstu. Posle predaje stao je da tvrdi taj čovek, da on nije namerno naveo svoje drugo ime, koje je bio dobio za vreme svoje bolesti, da bi svoju ženu otpustio jednim nevažećim aktom, za kaznu za njeno nekorektno postupanje prema njemu. Predsednik tamošnjeg Bet-Din, tvrdio je međutim, da ga je on zbog toga još pre predaje zakleo, i da isto tako ni u njegovim ispravama nije bilo nikakva traga o nekom drugom imenu (P 211). Poslednji get, pošto ga je odobrilo više rabina, osnažen je docnije, dok je u prvom slučaju morao ženi da uruči drugi get. Slične su se teškoće pojavljivale, kada je u pitanju dolazila i halica, pošto se ova ceremonija morala preduzimati najpažljivije. U austriskim pokrajinama nije se preduzimala halica ako cipela sa strane i pozadi nije bila razrezana. Remeni nisu bili učvršćeni za kopče na obući nego spreda za nogu. Ova tradicija poticala je od Šaloma iz Neustadt-a, čija je halica-cipela služila kao ugled i R. Jakobu Weilu, koji je — prema saopštenju Isserleinovom — takvu jednu cipelu dobio naknadno od dece rabinove (P 240). I tu se individualno postupalo, kako u kom slučaju. Tako se na pr. desilo, da je umro muž jedne žene koja nije imala decu. Samo pomoću halica mogla se

ona osloboditi leviratskog braka. Dever je bio nasilno pokršten još dok je bio dete, i među hrišćanima vaspitan do svoje zrelosti. Ali pošto je bio maloletan u ono vreme kada mu se brat ženio, a sada opet postao punoletan, to se pojavilo pitanje, da li i on potpada pod zakon leviratskog braka? (T 223).

Vraćanje Jevrejstvu vršeno je ili iz materijalnih razloga, jer je po jevrejskim zakonima pokršteni bio lišen svakog nasleđa (T 349), ili pak iz pokajanja. Vraćanje nije bilo lako. Dotični je prvo morao da ostriže kosu (T 86) i pred svedocima da ude u hladnu vodu. Voda mu je dopirala do srca. Ovde je morao tri puta da ispovedi svoj greh. Posle toga morao je da posti tri dana i tri noći, za tim pojedinačno po jedan dan sve do četrdeset; posle toga postio je samo još svakog ponedeljka i četvrtka. Prve godine nije smeo osim Subotom i o praznicima, da jede mesa niti da pije vina, isto tako ni da obuče novo ruho. Zabranjene su mu bile i sve zabave, i spavanje na jastucima i dušecima. Druge godine bilo je već blažije, treće godine još blažije. Posle treće godine morao je mesečno jedanput da posti i to sve do kraja života. Sa hrišćanima i sveštenicima nije smeo da opšti, i kada bi ga neko podrugljivo nazvao «apostatom», morao bi da čuti (L. J. I. 136). Po strogosti ova se kazna malo razlikovala od kazne drugog kakvog teškog grešnika (בעל השׁוּבָה), jer je Isserlein bio mišljenja, da je povratak već sam po sebi bio skopčan za toliko mnogo odricanja, da kazna nije smela biti još pooštrena. Dok je krivac ranije mogao da živi među hrišćanima u miru i bezbednosti, vrativši se svojim bio je ponovo izložen raznim nevoljama, strepnjama i ganjanjima, a to je bilo u svakom pogledu gotovo isto što i pooštrene kazna (T 198; uporedi B Nr. 58, 225; W. Rgt. Nr. 12).

Podvrgavali sebe postu i oskudici u ono vreme niji bilo nikakva retkost. Mnogi su postili svih deset dana pokore i to iz dana u dan, bez prekida, izuzimajući jedan dan, da se ovo ne bi smatralo kao neka zakletva za uvek. Većina je međutim postila i za vreme 3 žalosnih sedmica (T 154, 146; P 180, 194). A bilo je i takvih, koji su postili svakog ponedeljka i četvrtka i do određenog vremena nisu okusili vino (T 277).

Ako bi koja druga opština zapala u kakvu tešku nevolju, ili bi bila pohapšena, izdala bi se obično naredba za opšti post (T 280). Isserlein se seća jednog slučaja iz svoga detinjstva, da su Jevreji bili zatvoreni, i opet iznenada pušteni iz zatvora. Pa ipak je post, koji je po nalogu neke velike ličnosti toga dana započeo, produžen do kraja (ibid.). Možda je u ovom jevrejskom izvoru ostalo traga o hapšenju austriskih Jevreja godine 1370. Isserlein je takode prepisao i godine 1450. post zbog proterivanja Jevreja iz Bavarske, a nekoliko meseci ranije zbog opasnosti koja je pretila usled tada održanog jubilarnog hadžiluka u Rim (L. J. I. 115. Uporedi: Güdemann, Erziehungswesen III, 56, 152; Freimann, Einleitung zu L. J. p. IX; Krauss S. 61, prim. 228a).

Sam Isserlein postio je još na dan smrti svoje matere, 9. Nisana. Ona je toga dana (12. marta 1421.) u bečkoj Geseri spaljena sa drugim Jevrejima (L. J. I, 7). Čim bi se približila kakva opasnost, odmah bi se preduzele razne mere, da bi spasli život i imanjanje od mase. Mnogi bi napustili mesto stanovanja (P 60), posakrivali bi se u razna skrovišta, pošto bi prethodno sklonili svoja blaga u zidove, dimnjake i jame (vidi הפירות o kojima je reč u bečkoj Gesera), dok bi drugi ostavljali novac kod svojih suseda, kojima je manje pretila opasnost, da ga oni sakriju (T 333), ili bi se prurušili (T 197; vidi I. Alman. S. 109). U takvim časovima obično je igralo neku ulogu i sujeverje. Jedni su se obraćali vraćima i čarobnicima, da bi dokućili svoju sudbinu (P 96); drugi su prema nebeskim znacima predskazivali blisku opasnost ili očekivali skori spas. Tako je godine 1457. opažena kometa, čiji je rep bio upravljen na Beč. Sujeverni narod tumačio je ovu pojavu smrću u vladarevom domu. I zaista 23. novembra iste godine umro je Ladislav Posthumus, sin «Masilnikov», čije je delo bila bečka Gesera, i to otrovan u Pragu u svojoj 18. godine. Drugi su na isti način tumačili i pomračenje sunca 1449. Jednoga dana pojavio se u mestu, gde je stanovao Isserlein, neki sveštenik, koji je objavljivao čuda, da bi dražio narod protiv inoveraca. Svi su jurili da ga čuju. Čuvši za njega rabi reče, ako ovaj sveštenik može da ide po usijanom ugljčevlju, a da se ne opeče, slušaće ga i on. Ali odjednom nestade ovog čudotvorca (L. J. II. 50).

Moguće da je on bio identičan sa Capistranom, koji je svojom zanosnom rečitošću i nepokolebljivim verovanjem znao da oduševljava masu. Capistrano je 1450. Neustadtu kod Beča govorio pred Carom Fridrihom III. i uveravao, da je on u stanju krvlju iz nosa Bernardina iz Siene i njegovom kapuljačom da leči bolesne, da budi mrtve i da vrši čuda svake vrste (Vidi: Grätz Bd. VIII. S. 192). Na ovaj slučaj verovatno da se odnosi i četvrta, od Isserleina pobrojanih kategorija, o skrnavljenju Božjega imena, koja sadrži izdaju zastave za vreme gonjenja i slušanje sveštenečkih propovedi (גיבוע של כבוד) (L. J. I. 136 f).

Takva podbadanja, koja su bila uzbunila ceo svet, nisu mogla ostati bez posledica ni u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj. U ekonomskom pogledu, i ako je sam car bio prema Jevrejima prijateljski raspoložen, nastupila su izvesna ograničenja. Jevreji nisu smeli više tako slobodno kao ranije da putuju po zemlji i da kupuju potrebne predmete za trgovanje (T 329). Čak i lična bezbednost izgleda da je bila u mnogome popustila usled rovenja i draženja mase od strane toga kaluđera. Čitav jedan niz responsa (P 139, 161, 223, 224, 221 i dr.) govori o ubistvima, čija su žrtva bili nevini jevrejski putnici. Dva hrišćanina sedele su u jednoj gostionici, i onda je jedan od njih pričao, kako je u blizini samoga sela ubijen neki Jevrejin, koji je bio čorav, te je usled toga imao ožiljak do samih usta. Ovaj su razgovor

slušali Jevreji, koji su se nalazili neopaženi u istoj gostionici. Opis je odgovarao potpuno identičnosti jednog čoveka, koji je šest meseci ranije bio napustio svoj dom pa se više nije vratio. Pitanje da li se njegova žena sme udati, rešeno je povoljno (T 239). Sličan slučaj bio se dogodio na nekoj lađi, kojom je putovao jedan jedini Jevrejin. Kako ovaj nije stigao na mesto kome se bio uputio, a više se nije ni kući vratio, to se pronela vest, da su ga saputnici hrišćani udavili. Mesec dana docnije, jednog pazarnog dana, došao je neki hrišćanin u mesto iz koga je bio nestali. Ugledavši Jevreje zapita ih, zašto ne žale za pokojnikom. «Kako možemo da žalimo za njim, odgovoriše oni, kada ne znamo što se zbilo s njim.» «Ali ja znam, odgovori hrišćanin; jako me je žao, što je nevin platio glavom, jer sam ga ja već ranije poznavao kao čestitog Jevrejina. Sa njim na lađi bio sam i ja a i drugi hrišćani, 'neprijatelji Jevreja', די דרבעליקשין אים oni ga udaviše i ja ga nisam mogao spasti». Na osnovu ove izjave dopušteno je udovici da se uda drugi put (T 240).

Lična nesigurnost kao i velika borba za opstanak doveli su do toga, da su se mnogi počeli ozbiljno spremati za iseljavanje u Palestinu. Na jedno pitanje po tome predmetu, odgovorio je Isserlein ovako: «Znaj, da je sigurno od velike koristi za čoveka, koji obitava u Ęrec Izraelu, naročito u svetome gradu, kako za budući tako i za ovaj život. Ali često slušamo, da jednovernici iz istočnih zemalje, teški grešnici i denuncijanti dosaduju i klevetaju nemačke Jevreje (Aškenaze), koji su svakako čuvari Tore. Osim toga tamo su životne potrebe vrlo oskudne i mogućnost zarade vrlo teška, a da ne pomenemo neprijateljsko raspoloženje tamošnjih Arabljana. Zato treba ostaviti svakom čoveku da sam odredi gde će, postizanjem materialne i telesne snage najbolje opstati u bogobojažljivosti i ispunjavanju zapovedi, pošto je to ipak ceo čovek (P 88).

Napetost između Jevreja i hrišćana, koja je nastupila usled rovarjenja sveštenstva, trudili su se Jevreji dobročinstvom i prijateljstvom po mogućstvu da iskorene, što su delimično i uspeali. Skupocenim poklonima i dugoročnim zajmovima obično su umekšavali srca silnika i sveštenika. Upotrebu od toga činili su Jevreji u svakoj prilici. Poklone su davali naročito o Božiću i Novoj Godini vladikama i drugim sveštenicima kao i vlastodršcima i višim činovnicima, a vrlo često i svojim sugrađanima i susedima drugih vera (T 195; M. Nr. 62). Međutim u austriskim zemljama Jevreji nisu davali ove poklone u danima Sefira (L. J. II. 98). U ovakvim prilikama pojavljivali su se obično Jevreji lično kod crkvenih i svetovnih velikodostojnika da im se poklone i ukažu poštovanje, i ako su ovi nosili krstove i ikone; takve posete nisu onda ni rabini zabranjivali (T 196; L. J. II. 14). Bilo je i takvih kneževa, koji su u društvu Jevreja pokrivali krst, da ne bi doveli u nepriliku svoga posetioca (T 196).

Trgovinske veze često su iziskivale, da su građani ili činovnici slali po Jevrejina, ili da je ovaj k njima išao radi kakvog duga ili kakvog poravnjanja (T 5). U ovakvim slučajevima pokazivana je Jevrejima najveća predusretljivost (ibid.). Prijateljstvo je ponekad išlo tako daleko, da su i hrišćani svoje susede i poslovne prijatelje — Jevreje o praznicima izenađivali skupocenim darovima (T 78, 83). Ovo prijateljstvo naročito je dolazilo do izražaja kada je zajedničko mesto obitavanja bilo od spoljnog neprijatelja opsednuto ili bombardovano (T 328). Onda su obično i Jevreji pomagali na podizanju bedema, i srazmerno svome broju da postavljaju stražu (T 345).

Ako bi u Subotu izbio požar, bilo je takvih koji nisu hteli da pomažu gašenju, smatrajući da bi time oskrnavili Subotu. Drugi bi opet gasili samo onda, kada bi požar izbio u kući kakvog Jevrejina, jer je u takvim slučajevima ovaj obično plaćao obično životom ili imanjem. S obzirom na ova razna mišljenja smatrali su rabini za svoju dužnost da javno propovedaju, da se u slučajevima gde je ljudski život u opasnosti ne sme praviti nikakva razlika između Jevreja i inoveraca (P 156).

Prijateljski odnošaji davali su hrišćanima često povoda, da upoznaju bliže jevrejsku religiju i da se uvere u njene humane propise i njenom oplemenjujućem duhu. Posledica ovoga bila je, da su mnogi hrišćani, i pored raznih crkvenih zabrana, prelazili u jevrejsku veru i strogo se pridržavali njenih propisa (T 85).

Talmudske izreke.

Čovek je poslednji stvoren, da bi mu se, ako je ohol, moglo kazati: i sama muha je pre tebe došla na svet.

*

Ko je ohol, taj se odriče Boga.

*

Većinom se umire od besposlice.

*

Rad je nešto veliko, jer donosi čast svome čoveku.

*

Neka čovek ne kaže: ja sam iz dobre porodice i otmenog porekla, pa se ne smem radom ponižavati. Jer na to bi mu se moglo odgovoriti: Budalo, u radu ti je prednjačio Tvorac, jer on je obavio rad, pre no što si ti i došao na svet, kao što se kaže (I. Mojs. 2, 2): «On se odmarao od svog dela, koje je stvorio».